

DIN NOU DESPRE CIL III 14 447

ALEXANDRU SUCEVEANU

Viața Dobrogei romane, deși în aparență bine cunoscută, continuă încă să fie susceptibilă de noi precizări. Și aceasta nu numai într-un domeniu relativ nou, ca acela al arheologiei moderne, dar chiar și în câmpul epigrafiei, mai exact acela al localizării inscripțiilor antice. Din rîndul acestor lucrări de o importanță cu totul ieșită din comun este demonstrația Emiliei Doruțiu-Boilă, după care inscripția CIL III 14 447 provine nu de lângă Isaccea ci din teritoriul histrian, mai exact de la Mihai Viteazu.

Reluînd așa dar istoricul cercetărilor, inscripția CIL III 14 447, publicată în mai multe rînduri de Gr. Tocilescu¹, este înregistrată în *Corpus* ca provenind de lângă Isaccea. V. Pârvan, în relativ ampla sinteză dedicată problemei teritoriilor cetăților dobrogene, localizează inscripția noastră în teritoriul noviodunens². La scurt timp el avea să-și nuanțeze însă părerea grație descoperirii celui de al doilea exemplar în zidul cetății tîrzii de la Histria³. Autoritatea editorilor *Corpus*-ului îl face pe Pârvan să adopte o atitudine de compromis, arătînd că din moment ce al doilea exemplar a ajuns tocmai la Histria, vicus-ul menționat în inscripție ar fi de localizat între Histria și lacul Halmyris⁴.

Încertitudinea planează și în localizarea pe care o oferă R. Vulpe în *Histoire ancienne de la Dobroudja*, unde Buteridava, deci satul menționat în inscripție, e de plasat între satele Horia și Agighiol⁵. Tot așa o localizează și autorii volumului I din *Istoria României*, chiar dacă

¹ Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumaine*, București, 1900, p. 206 nr. 31 ; idem, *RIAF*, IX, 1903, p. 56, nr. 82 ; *An. Epigr.*, 1901, p. 52.

² V. Pârvan, *Descoperiri noi în Scythia Minor*, IV. *Știri noi din Noviodunum*, pp. 502—509 și p. 504.

³ V. Pârvan, *Histria* IV, p. 633, nr. 30.

⁴ *Ibidem*, p. 637.

⁵ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, hartă iar în text la p. 195.

între timp I. I. Russu propusese includerea respectivului sat în teritoriul histrian⁶.

Dubiile sînt înlăturate definitiv prin cercetarea Emiliei Doruțiu-Boilă care, pe baza unei indicații din manuscrisele lui P. Polonic, localizează cu certitudine primul exemplar ca provenind de la Mihai Viteazu (Sariurt)⁷, deci din teritoriul histrian⁸.

Plină de consecințe, această localizare merită o atenție cu totul specială, nu înainte însă de a cita textul inscripției — și acesta foarte disputat după cum se știe — care în noua versiune a lui I. I. Russu se citește după cum urmează: [I]ussu et ex decreto v(iri) c(larissimi) Ovinī Tertullī co(n)s(ularis) termini positi inter [?]Messiam Pude[n]til]lam et P[ro]v[er]nas But(?)eridavenses per Vindium Verianum praef(ectum) cl(assis)⁹.

Principala consecință a acestei localizări este fixarea foarte plauzibilă a vicus-ului *Buteriddavensis* în teritoriul histrian, după indicația concordantă a exemplarului de la Mihai Viteazu și a celui de la Histria, poate chiar în acest sat, așa cum precedează R. Vulpe¹⁰. Am avea de adăugat doar observația că nu vedem imposibilă denumirea satului pur și simplu *Buteridava*, așa cum avem destule indicii în Dobrogea și Dacia.

În al doilea rînd avem documentată, pentru primă oară, o enclavă sigur daco-getică în interiorul histrian. Ca urmare a cercetărilor lui V. Georgiev terminația *-dava* indică clar apartenența ei la teritoriul locuit de geto-daci¹¹. Sub rezerva unei mențineri tradiționale a numelui, locuitorii ei putînd fi în acest caz și de la alt neam decît daco-getic, credem că avem astfel cîștigat un argument în plus pentru continuitatea populației getice pe teritoriul Dobrogei și în special în teritoriul histrian. Contestată în general de unii istorici, ca urmare a deplasărilor de populații ce au loc în secolul I e.n. ea este infirmată indirect pentru teritoriul histrian și de cercetările prosopografico-lingvistice, care, cu începere de la V. Pârvan recunosc în toate numele negrecești sau heromane elemente onomastice tracice, mai exact *bessice*¹². Lăsînd

⁶ I. I. Russu, *Un litigiu de hotărnicie în Scythia Minor*, SCIV, VI, 1955, 1—2, pp. 75—86 și pentru localizare p. 81.

⁷ Em. Doruțiu, *Precizări topografice despre unele inscripții dobrogene*, SCIV, XV, 1, 1964, p. 132 nr. 2. Manuscrisul lui P. Polonic poartă nr. 5132 f. 202.

⁸ Fie că admitem hotarele teritoriului histrian stabilite de V. Pârvan: *Histria IV*; pp. 580—583, fie pe cele stabilite de P. Nicorescu, într-un studiu inedit (cf. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București 1968, ed. II-a, pp. 362—365), așezarea de la Mihai Viteazu intră în teritoriul Histriei. Vezi însă și scepticismul, justificat, al lui D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 365, care socotește că problema limitelor exacte ale teritoriului în discuție este în stadiul actual al documentării irezolvabilă.

⁹ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 80. Anterior se dau toate lecturile care au precedat-o pe cea prezentată aici.

¹⁰ R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 193 și harta II.

¹¹ V. Georgiev, *Raporturile dintre limbile dacă, tracă și frigiană*, *Studii Clasice*, II, 1960, pp. 39—58 și harta de la pp. 44—45.

¹² O utilă punere la punct, cel puțin pentru Histria, o datorăm lui I. I. Russu (SCIV, IX, 1, 1958, pp. 39—59) care, reducînd la justa proporție ponderea elementului tracic, se abține a atribui unuia sau altuia din ramurile acestui popor diversele nume întîlnite în inscripțiile histriene, calificîndu-le constant drept „traco-getice“.

la o parte faptul că nici în zilele noastre distincțiile între diversele dialecte ale limbii traco-getice nu au încă o bază solidă¹³, așa numitul criteriu „topografic“ trebuind să pornească de la realitatea etnică demonstrată pe baza izvoarelor literare și a materialului arheologic, și nu invers, ne întrebăm în ce măsură comunitățile de bessii și laii, cunoscute pînă în prezent, pot justifica generalizarea elementului sud-tracic în toată Dobrogea și cu precădere în teritoriul histrian.

Discuția merită, după părerea noastră, o atenție specială, tocmai pentru că cu excepția comunității de Ausdecensi de la Cetatea (Azarlic)¹⁴, bessii și laii sînt menționați drept *consistentes* doar în teritoriul histrian sau în imediata sa vecinătate. Astfel cunoaștem comunități de Bessii la *vicus Quintionis*¹⁵, localizat la Sinoie¹⁶ și la *Ulmelum*¹⁷, așezat la granița dintre teritoriul histrian și cel capidavens¹⁸. Limitele de timp se încadrează între 139 și 177 e.n. Laii sînt atestați în *vicus Secundini*¹⁹ nelocalizat încă dar desigur în teritoriul histrian, și la *vicus Turris Muca (poris?)* de la Anadolkiioi, lîngă Tomis²⁰, între anii 198 și 246. Vor mai fi existat desigur și elemente rătăcite ca cei pe care

¹³ Cu excepția convingătoare demonstrații a repartiției toponimelor datorată lui Vl. Georgiev în articolul citat în nota 11.

¹⁴ Este vorba de menționările cuprinse în inscripția CIL III 14437² a cărei lectură a fost sensibil îmbunătățită de D. Tudor, *AUB, Ist.*, 5, 1956, pp. 50 și urm. Tot aici se găsește și bibliografia anterioară asupra provenienței Ausdecensilor dintr-o strategie sud tracică demonstrată pentru prima oară de G. G. Mateescu, *BCMI*, IX, 33, 1916, pp. 38 și urm. nr. 14.

¹⁵ V. Pârvan *Histria* IV, p. 617 nr. 24 (139—161); *Histria* VII, p. 55, nr. 46 (149 e.n.); p. 62 nr. 49 (169 e.n.); p. 67 nr. 50 (175 e.n.); p. 71 nr. 51 (176 e.n.); p. 74 nr. 52 (177 e.n.)

¹⁶ Localizarea se datorează lui D. Tudor *Vicus Quintionis (Trei inscripții latine inedite)*, S.C.Ș., Iași, II, 1—2, 1951, p. 512.

¹⁷ CIL III 14214²⁶ (140 e.n.); V. Pârvan *Ulmelum*, II, 2, p. 365 nr. 16 (163 e.n.); p. 344 nr. 8 (172 e.n.).

Dubiile provocate de apariția numelui de *vicus Ultinsium*, pe această ultimă inscripție, ceea ce l-a făcut pe V. Pârvan să creadă că e vorba de altă localitate, au fost înlăturate de I. I. Russu *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, pp. 311—315, care arată că e pur și simplu o coruptelă pentru *Ul(me)tensium*.

¹⁸ Localizarea *Ulmelum*-ului la Pantelimonul de sus nu mai necesită comentarii. Ne întrebăm doar în ce măsură un argument tot atît de puternic ca acela care l-a făcut pe Pârvan (*Ulmelum*, I, p. 469), pe baza inscripției quinque-nalului teritoriului Capidavenses C. Iulius Quadratus — CIL III 12491 —, să anexeze *Ulmelum*-ul la teritoriul Capidavei, nu rezidă și în existența aici a unei inscripții menționînd pe senatorul histrian *Aelius L...* (V. Pârvan, *Ulmelum*, I, p. 530, nr. 2) ceea ce ar putea pleda pentru apartenența lui la teritoriul Histriei. Oricum este cert că *vicus*-ul de la Pantelimonul de Sus era undeva pe granița dintre cele două teritorii cită vreme două inscripții de aici fac aluzie la aceasta. (V. Pârvan, *Ulmelum*, II, 2, p. 389 nr. 26 și p. 394 nr. 31).

¹⁹ V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 241 nr. 41 (198—211 e.n.) Sc. Lambrino, *Melanges Marouzeau*, Paris, 1948, p. 322 nr. 9 (202 e.n.); *Ibidem*, p. 323 nr. 10. (220 e.n.); V. Pârvan, *Histria* VII, p. 96 nr. 61 (237 e.n.); *Idem*, *Dacia*, II, 1925, p. 246 nr. 43 (238 e.n.); S. Lambrino, *RÉL*, XI, 1933, 2, pp. 457—463 (246 e.n.).

²⁰ CIL III 7533 (fie Marcus Aurelius împreună cu Lucius Verus, fie Septimius Severus împreună cu Caracalla, fie mai probabil, Maximin cu Maximus. cf. I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 71, nr. 4).

trebuie să-i presupunem ca locuind acel cunoscut *Laicos pyrgos*²¹, ca besii menționați de Ovidiu lângă Tomis²² și înfine, cei de la Durostorum²³. Cit de preeminentă va fi fost situația acelor *consistentes*²⁴ o vedem din faptul că la 30 de ani de la promulgarea constituției Antoniniene ei nu primiseră încă cetățenia romană²⁵.

Așa stînd lucrurile e mai prudent, credem, cel puțin în stadiul actual al cercetării, să facem o distincție între primele mențiuni de populații sud-tracice în Dobrogea²⁶ și atestările lor în forme organizate din secolele II-III, atestări circumscrise și spațial și temporal, ceea ce ne-ar duce mai curînd la ipoteza fixării lor în aceste sate în vederea unor scopuri pe care nu le putem încă preciza²⁷, nici unele nici altele nepermițîndu-ne a vorbi despre o „colonizare masivă“ cu elemente sud-tracice. O probă în acest sens ni se pare a o constitui însăși prezența unei localități sigur geto-dacică în plin teritoriu histrian, dovadă a continuității populației autohtone într-o zonă, unica de altfel, pe care am văzut-o totuși bogată în mărturii ale prezenței unor populații sud-tracice.

²¹ Inscricția în care se face această mențiune a fost publicată de I. Stoian în *Dacia*, NS, III 1959, pp. 369—390. Pentru bibliografia ulterioară vezi R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 143—146.

²² Vezi la N. Lascu, *Pămîntul și vechii locuitori ai țării noastre în opera de exil a lui Ovidiu*, în volumul *Publius Ovidius Naso*, București, 1957, p. 160 și urm.

²³ V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum* (Extras din *Rivista di Filologia e d'Istruzione classica*, N.S., II fasc. III) Torino, 1924, pp. 6—8. Cit privește ipoteza lui Sc. Lambrino (*Rev. Phil.*, V, 1931, pp. 251—267) reluată de R. Vulpe (*op. cit.* p. 63), după care pretinsul bes Romaesta Spiurus, încorporat în *ala Gallorum et Thraecum Antiana*, s-ar fi reintors *ad lares suos* la Sarsinlar, lângă Durostorum, reamintim că începînd cu reeditorul diplomelor militare, H. Nesselhauf (CIL XVI, nr. 3), această diplomă care datează din anul 54 e.n. nu mai este considerată ca referindu-se la trupele Moesiei.

²⁴ Opinie dominantă în istoriografia romînă. Vezi în ultimă instanță la R. Vulpe, *op. cit.*, p. 39, nota 65 și pp. 199—200.

²⁵ Em. Condurachi, *La costituzione antoniniana e la sua applicazione nell' Impero Romano*, *Dacia* NS, II, 1958, pp. 291 și urm. E drept că numai laii apar menționați ca atare, alături de *cives Romani*, și după promulgarea constituției din 212 (a se vedea nota 19) dar de aici nu avem dreptul să credem măcar și ipotetic, că bessii ar fi primit cetățenia romană pentru simplul motiv că nu mai apar înscricții din vicus Ulmetum și Quintionis posteroare anului 212. Vezi discuția la R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 199—200.

²⁶ Pentru ipoteza aducerii lor în Dobrogea cu forța, ca urmare a conflictelor puternice ce au loc între armata romană și populația bessilor, culminînd cu conflictul din 13 î.e.n. vezi Em. Condurachi, *B. St. Ac.* III, 1951, pp. 31—36. Împotriva evidenței textului din Florus, *Epitomae*, II, 27 (pentru celelalte texte referitoare la acest episod cf. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 305 nota 89) R. Vulpe (*op. cit.*, p. 39 nota 65) reluînd de altfel o idee mai veche (SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 741) susținută și de D. M. Pippidi (*op. cit.*, p. 321 nota 156), arată că prezența bessilor în Dobrogea poate fi și rezultatul unei „colonizări pacifice și cu privilegii... făcută de regii odrîși“.

²⁷ Amintim, cu titlul de pură ipoteză, informația din Vegetius, *Epitomae rei militaris*, II, 24 după care bessii erau excelenți minieri. Concentrarea lor în jurul zonei cuprifere de la Altin-Tepe ar trebui să dea, poate, de gîndit. Cf. S. Casson, *JRS*, XVII, 1927, p. 100.

A treia consecință, de o importanță de loc secundară, este înmulțirea numărului proprietăților rurale în teritoriul histrian. Chiar dacă cuvântul *villa* dispare, în întregirea lui I. I. Russu²⁸, proprietăți de acest tip trebuie să fi avut Messia Pudentilla în jurul actualului Mihai Viteazu, tot așa cum o va fi avut L. Pompeius Valens la Nistorești²⁹, un senator histrian pe lângă Ulmetum sau un altul la Vadu³⁰. Că și proprietara noastră trebuie să fi avut legături cu cetatea de pe malul lacului Sinoe o dovedește, măcar și ipotetic, D. M. Pippidi, atrăgând atenția asupra unui Messius prezent la Histria cam în același timp³¹. Reînvierea agriculturii dobrogene, și în contextul acesteia a aceleia din teritoriul histrian, se datorează desigur în primul rînd organizării și siguranței oferite de stăpînirea romană, la care se adaugă fără îndoială și înmulțirea populației Dobrogei cu noi elemente, în special de la nordul Dunării³². Avem numeroase dovezi să susținem că în comparație cu decadența agriculturii din perioada elenistică³³, în perioada romană se constată un reviriment deosebit³⁴ concretizat în prezența unor asemenea *villae*, din păcate cele mai multe atestate epigrafic³⁵, unele chiar mari³⁶, cum ar fi aceea a Messiei Pudentilla. Căci în justificata concepție a lui I. I. Russu, numai o mare proprietate se putea

²⁸ Atît editorii din CIL III 14447 cit și V. Pârvan, *Histria* IV, p. 633 nr. 30 au întregit *villam* ceea ce a generat o întreagă literatură despre posesiunea rurală a bessului Ampudus. Cf. I. I. Russu, SCIV, VI, 1955, 1—2, *loc. cit.*

²⁹ CIL III 12489 (157 e.n.).

³⁰ V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 530 nr. 2 (sec. II) și respectiv CIL 14449 cu localizarea la Vadu a Em. Doruțiu Boilă, *op. cit.*, p. 133 nr. 8. Adaugă CIL III 7526 dar care după Em. Doruțiu Boilă, *op. cit.*, p. 123 n-ar proveni de la Vadu ci de la Sibioara.

³¹ D. M. Pippidi, *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 301 nr. 3 și p. 304.

³² Ne referim în special la acțiunile lui Aelius Catus și Plautius Aelianus pentru care vezi în ultimă instanță R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 40 și urm. și respectiv 55 și urm. cu bibliografia anterioară.

³³ Cf. D. M. Pippidi, *Contribuții...*, ed. II-a, p. 50 cu referire specială la Histria.

³⁴ Semnalăm, ca o situație care a atras prea puțin atenția, numărul surprinzător de inscripții dionisiace în Histria (cf. D. M. Pippidi, *Dionysische Inschriften aus Histria aus dem II—III Jh. v. Z.*, *Dacia* N.S. III, 1959, pp. 391—413) datînd numai din perioada romană în contrast cu lipsa totală, pentru perioada anterioară, a vreunei dovezi despre cultura viței de vie în partea de nord a Dobrogei. Cf. V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 153. Vezi de altfel și considerațiile lui S. Lambrino, *Istros*, I, 1934, pp. 119—121.

³⁵ Lăsînd la o parte deducțiile care se pot face pe baza prezenței, prin inscripții a unor orășeni în teritoriu, cunoaștem pînă în prezent sigur atestate următoarele proprietăți rurale: CIL III 770 (Tomis); IGR 627 (între Constanța și Cernavodă); CIL III 13737 (Capidava); CIL III 14214² (Capidava); CIL III 14214²¹ (Cius), V. Pârvan, AA, 1914, col. 442 și Em. Doruțiu—Boilă, *op. cit.*, p. 132 nr. 5 (Ulmetum); V. Pârvan, *Ulmetum*, I, pp 555 nr. 12 (Ulmetum). Arheologic vorbind, singura indicație mai fermă o oferă rezultatele săpăturilor de la Moșneni (cf. Em. Condurachi, SCIV, I, 1, 1950, pp. 90—92).

³⁶ E de avut în primul rînd în vedere posesiunea senatorului roman L. Aelius Marcianus de la Urluia, lângă Tropaeum Traiani (CIL, III 12463).

bucura de însăși atenția guvernatorului provinciei³⁷. Alta este problema de a ști în ce formă juridică vor fi trăit acei *vicani Buteridavenses*. De la atitudinea, oricum nuanțată, a lui I. I. Russu, care nu exclude posibilitatea unei forme de obște³⁸, sau aceea, și mai prudentă, a lui Em. Condurachi, care vede o delimitare „mai probabil... în raport cu ogoarele și pășunile țăranilor din acel sat“³⁹, termenul de *vicani* indicând totuși un *vicus*, și pînă la opinia categorică a lui R. Vulpe care exclude aprioric orice formă de obște în acest caz, este o distanță destul de mare⁴⁰. Am fi dorit să fim mai bine informați asupra accepției pe care, de la caz la caz, o căpătau anumiți termeni, între care și acela de *vicus*, ordine de idei din care nu-i poate inutil de reamintit că, urmare a unor cercetări recente⁴¹, quinquennalul teritoriului capidavens, „romanul“ Caius Iulius Quadratus este suspectat a fi fost la origine un indigen, conducător al unei unități de tip neroman, eventual o obște, în care calitate își și păstrează titlul de *princeps loci*⁴².

Oricum ar fi fost este unanim admis că izbucnirea acestui conflict de hotărnicie este o reacție întârziată, eventual ca o stare de lucrări rămasă nerezolvată, a efectelor destul de grave provocate de invazia costobocilor⁴³. Pentru rezolvarea lui a fost necesară hotărîrea guvernatorului provinciei din anii 198—202 Caius Ovinus Tertullus⁴⁴, adusă la îndeplinire de Marcus Vindius Verianus, prefectul flotei. Chiar dacă nu-i greu să ne închipuim că acesta din urmă își exercita auto-

³⁷ Argumentul celor două borne nu este deci singurul adus în discuție de I. I. Russu așa cum lasă să se înțeleagă R. Vulpe, *op. cit.*, p. 194.

³⁸ I. I. Russu, *op. cit.*, pp. 83 și urm.

³⁹ Em. Condurachi, *Istoria României*, I, 1960, p. 509.

⁴⁰ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 194 atribuie gratuit lui Em. Condurachi ideea că proprietatea vicanilor ar fi fost în devalmașie citind lucrarea indicată în nota precedentă la p. 506 și 558 unde nici măcar nu apare o asemenea formulare. În schimb omite să citeze singurul pasaj unde se face realmente o discuție în acest sens și care în textul lui Em. Condurachi, la p. 509 sună astfel „Documentul nu îngăduie să precizăm dacă e vorba de o proprietate obștească a sătenilor din Buteridava sau, *ceea ce e mai probabil*, hotarele noii proprietăți se stabileau în raport cu ogoarele și pășunile țăranilor din acel sat“.

⁴¹ Cf. Em. Popescu, *Aspecte ale colonizării și romanizării în Dacia și Scythia în lumina unor inscripții din muzeele bucureștene*, *Studii Clasice*, IX, 1967, pp. 184—190 cu bibliografie.

⁴² O interpretare apropiată de cea a lui Em. Popescu se găsește de altfel și la M. Rostovtzev, *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Florența, 1933, p. 281 în legătură cu un *princeps loci* de lângă Singidunum. Și aici ca și în general Rostovtzev evidențiază existența unor forme administrative ancestrale menținute și încurajate în imperiu, realitate pe care trebuie să o presupunem cu atât mai validă într-o zonă unde avem documentată o intensă viață anterioară penetrației romane. Apariția, rarefiată oarecum, a proprietății private în mediul indigen nu este de natura să elimine asemenea „reminiscențe“, viabile, și tocmai de aceea încurajate chiar de către autoritățile romane. În Dobrogea de pildă, titlul de *princeps (loci)*, în afară de cel al lui Quadratus mai apare de trei ori: CIL III 772 (Tekirghiol) ; CIL III 7481 (Floriile) ; CIL III 14210 (Fundeni).

⁴³ Vezi bibliografia la I. I. Russu, *op. cit.*, p. 82.

⁴⁴ Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 191.

ritatea asupra flotei dunărene, o inscripție a venit să înlăture dubiul, menționându-l clar cu titlul de *praefectus clas(sis) Fl(aviae) Moes(icae)*⁴⁵.

Iată-ne deci în fața celei mai surprinzătoare consecințe a acestei localizări și anume intervenția centrului militar de la Noviodunum⁴⁶, prin însuși conducătorul acestuia, în problemele administrative ale teritoriului orașului grec Histria. Cîtă vreme exemplarul respectiv se localiza lângă Isaccea, intervenția prefectului flotei dunărene într-o localitate mai mult sau mai puțin depărtată de centrul de la Noviodunum părea a fi în firea lucrurilor. Nici acum nu avem motive să abandonăm ideea după care teritoriul noviodunens va fi fost mai degrabă un teritoriu militar, atribuțiile administrative ale centrului de la Noviodunum fiind de presupus chiar mai intense în propriul său teritoriu, din moment ce avem dovada peremptorie că raza sa de acțiune se extindea și asupra altora, sigur în cazul celui histrian⁴⁷. Nu avem elemente pentru a preciza și mai multe caracteristicile acestei intervenții, altfel spus în ce măsură poate contribui această realitate la nuanțarea cunoștințelor noastre despre statutul juridic al cetății în raport cu reala posesiune asupra propriului ei teritoriu. Această posesiune i-a fost con-

⁴⁵ Cf. G. Bendinelli, *Il tesoro di argenteria di Marengo*, Torino, 1937 și *An Epigr.*, 1937, nr. 176 (citat după R. Vulpe, op. cit., p. 103 nota 64). Evident nu este cu totul exclusă posibilitatea ca Vindius Verianus, nementionându-se în nici unul din cele două exemplare decît titlul de *praefectus cl(assis)*, să fi fost *praefectus cl(assis) Ponticae*, flota cu una din stații în Crimeea la Charax (azi Ai-Todor) pentru care cf. B. V. Farmakovski, A.A., 1911, col. 234—238. Cu toate acestea ni se pare mai greu de crezut ca Vinidius Verianus, care a fost sigur prefectul flotei moesice din moment ce pe placa de argint din tezaurul de la Marengo se citește clar acest lucru, să se fi reîntors pentru a prelua comanda flotei pontice. Vezi de altfel, în același sens, și interpretările concordante ale lui I. I. Russu, op. cit., p. 76 și R. Vulpe, op. cit., p. 193.

⁴⁶ Pentru Noviodunum vezi V. Pârvan, *Scythia Minor*, pp. 502—509; E. Polaschek, RE, XVII 1937, col. 1191 s.v.; Gh. Ștefan, *Dacia IX—X*, 1941—1944, pp. 473—483; D. Tudor, S.C.S. Iași, IV 1953, pp. 467—473; I. Barnea, *Enciclopedia dell'arte antica*, V, 1963, pp. 566—567; Este sigur că aici avem o stație a flotei dunărene, dacă nu cumva chiar principală. Cf. în general Fiebigger, RE, III, 1899, col. 2647, sv. *classis*. Reamintim că prima diplomă care menționează *classis Flavia Moesica* datează din anul 92 (CIL XVI, 37). În diplomele din anii 99 (CIL XVI, 45) 105 (CIL XVI, 50) și 138 (CIL XVI, 83), nu se menționează decît *classici*.

⁴⁷ Em. Condurachi, op. cit., p. 507. Contra V. Pârvan, op. cit., p. 509, care vedea mai curînd o apropiere de organizarea teritoriului capidavens decît de cel pur militar (*territorium legionis*) de la Troesmis. Să amintim doar că V. Pârvan (*Histria*, IV, pp. 636—637) care înclină de această dată pentru organizarea mai mult militară a teritoriului noviodunens, ezită să fixeze inscripția CIL III 14447 în teritoriul histrian, ci cum s-a mai spus, pe lângă lacul Halmyris" unde dară jurisdicția praefectului avea și pe mal rostul ei".

De altfel, nu cunoaștem din Dobrogea decît două hotărnicii făcute *manu militari*, una în teritoriul capidavens (V. Pârvan, *Ulmetum*, II, 2, p. 389 nr. 26. Un al doilea exemplar a fost găsit de Gr. Florescu, SCIV, VIII, 1—4, 1957, pp. 317—321. Hotărnicia datează din anul 229 și este adusă la îndeplinire de centurionul de legiune Iulius Vitales) alta la sud de Tropaeum Traiani (CIL III 14437² cu bibliografia mai nouă indicată la nota 14. Hotărnicia datînd din anii 177—179 e.n. este adusă la îndeplinire de tribunul cohorței I Cilicum, Anternius Antoninus) deci oricum în teritoriile unor orașe romane, unde autoritatea militară trebuie să fi fost, indiferent de forma de organizare a acestor teritorii, preponderentă.

testată de toți cîți s-au ocupat de inscripțiile, nu mai puțin de cinci, menționînd o *regio Histriae*, în două din ele chiar explicit deosebită de cetate, ca un organism de sine stătător⁴⁸. Discutată din punctul de vedere al dependenței ei de cetate sau nu, nu știm ca ea să se fi bucurat și de o atenție specială în ceea ce privește circumscrierea ei teritorială. Vicus-ul Secundini nefiind localizat singurele puncte relativ ferme rămîn Sinoie și Nistorești⁴⁹, ambele aflate la nord de Histria. Din punctul de vedere care ne interesează aici reținem doar că localitatea Mihai Viteazu aflată și mai la nord, pare a fi făcut parte din *regio Histriae*. Ce parte anume va fi rămas în posesiunea exclusivă a cetății, dacă admitem într-adevăr o independență administrativ-teritorială a regiunii, ne e mai greu s-o spunem cîtă vreme proprietățile, sigur atribuibile unor histrieni se află una la Nistorești deci în însăși această *regio*, alta pe lingă Ulmetum, a treia la Vadu⁵⁰, oricum destul de depărtate de un nucleu pe care trebuie să-l presupunem în acest caz în jurul cetății⁵¹.

⁴⁸ Cele cinci inscripții, în ordinea lor cronologică, sînt următoarele: 1) St. Constantinescu, SCIV, IX, 2., 1958, pp. 349—355: Girliciu (deci sigur adusă aici de undeva din teritoriul histrian), sec. II e.n.; 2) CIL III 12489: Nistorești, 157 e.n.; 3) D. Tudor, S.C.S. Iași 1—2, II, 1951, p. 502 nr. 3 cu comentariul la pp. 509—511: Sinoie, după 167 e.n.; 4) V. Pârvan, *Dacia* II, 1925, p. 241 nr. 41: vicus Secundini, nelocalizat, între 198—211 e.n.; 5) Gr. Florescu, SCIV, IX, 2, 1958, pp. 342—348: Girliciu (deci în aceeași situație, oricum curioasă, cu inscripția de la nr. 1) între 244—249, poate 244—246 e.n. Pentru ideea independenței teritoriului în general și regiunii în mod special de cetate, în afara comentariilor ce însoțesc inscripțiile de mai sus, vezi: V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 57; cu referire specială la discordanța dintre gradul de cultură al vici-ilor învecinați și cetate (invers însă în *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, *passim*); R. Vulpe, H.A.D., p. 197 cu privire la aspectul general al organizării teritoriilor: cu insistențe speciale la problema teritoriului histrian, ajungînd chiar la concluzia că neavînd un teritoriu propriu Histria, ca și Tomis-ul de altfel (?) va fi fost o *civitas stipendiaria*, la R. Florescu, SCIV, VIII 1—4, 1957, pp. 160—163.

Singura reacție, după cîte știm, aparține lui D. M. Pippidi, *Dacia*, N. S. III, 1959, p. 393, nota 15 care afirmă că *regio* = *territorium civitatis* = $\chi\omega\rho\lambda\omicron\varsigma$. Într-alt loc D. M. Pippidi (*Contribuții la Istoria veche a României*, ed. II-a, pp. 378—379) se sprijină pe textul horothesei histriene pentru susținerea ideii că Histria a posedat fie statul de *civitas foederata*, fie de *civitas libera et immunis*.

⁴⁹ D. Tudor, SCȘ Iași, 1—2, II, 1951, p. 502 nr. 3 și respectiv CIL III 12489.

⁵⁰ CIL III 12489; V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 530 nr. 2; CIL III 14449 (cf. și Em. Doruțiu Boilă, *op. cit.*, p. 133 nr. 8).

⁵¹ Ideea unei zone mai restrînse care să aparțină cetății în exclusivitate apare la R. Florescu, *op. cit.*, p. 160. Singurul punct, relativ ferm, îl constituie inscripția de la Sinoie (AEM XVII, 1894, p. 88 nr. 12), menționînd tribul Aigikoreis care înalță, probabil aici, un altar Nimfelor (cf. Sc. Lambrino, *Istros*, I, 1, 1934, pp. 117—121, care localizează însă inscripția la Sarighiol). E oare de considerat în acest caz Sinoie o graniță între teritoriul afectat cetății, din moment ce un trib al acesteia înalță aici un altar Nimfelor, și *regio*, menționată, după cum am văzut, într-o inscripție găsită chiar în această localitate? Ideea nu este de exclus dar nici nu poate fi susținută cu hotărîre cîtă vreme nici altarul Nimfelor nu-i precis localizat, nici nu avem certitudinea că cercetările pentru localizarea inscripțiilor antice nu ne vor aduce noi surprize. Cu aceleași rezerve ne întrebăm dacă vicus-ul grecizat de la Istria-sat (IGR I 599) nu poate aduce un argument în plus pentru circumscrierea acestei zone.

Tot ceea ce putem afirma deci, cu o relativă certitudine, este că intervenția comandantului flotei dunărene de la Noviodunum din 198—202, a avut loc într-un moment când *regio Histriae* era deja constituită, judecînd după indicația fermă a inscripției de la Nistorești, *regio* din care trebuie să fi făcut parte și așezarea de la Mihai Viteazu, fără a putea afirma dacă și de cînd era curentă practica unor asemenea intervenții.

Strîns legată de acest aspect se arată a fi o altă problemă relativă la componența flotei dunărene cu centrul la Noviodunum. O inscripție mai de mult publicată de Gh. Ștefan, provenind chiar de la Isaccea, suna în versiunea primului ei editor: B+C *Domino et Dominae I(ibens) a(nimo) posuit*; A: *Liburna A(u)r(elii) serva? a)mata Zoila Helidori (serva?)*⁵².

Reluînd-o cîtiva ani mai tîrziu Gr. Florescu îi dădea o lectură ameliorată, de citit după cum urmează: *Domino et Dominae I(ibens) a(nimo) posuit. Liburna Armata (centuria) Quinti Iul(i) Heliidori*⁵³.

Cu regretul de a mai fi pierdut încă două sclave, din numărul și așa restrîns al sclavilor dobrogeni de epocă romană⁵⁴, recunoaștem superioritatea lecturii lui Gr. Florescu. Acesta precizează că *Liburna Armata* era numele unei nave maritime, făcînd parte din flota de la Misenum. Staționînd aici mai mult timp, dovadă închinarea făcută unor divinități locale, *Dominus et Domina*, nava trebuia să fi patrulat cu precădere pe litoral, asigurînd securitatea coastelor⁵⁵. Fără a avea posibilitatea să evidențiem interdependența între activitatea maritimă a flotei dunărene, confirmată de altfel și de alte descoperiri⁵⁶, și *Classis Pontica*, în a cărei sarcină trebuie să fi căzut patrularea coastelor Mării Negre, dacă nu cumva a părții de est a acesteia⁵⁷, reținem că, altarul în discuție fiind găsit la Noviodunum, avem toate motivele să constatăm că o parte din flota de aici și anume aceea constituită din vase de mare, patrula de-a lungul coastelor. Or Histria, al cărei port era încă

⁵² Gh. Ștefan, *Monuments inédits de Noviodunum, Dacia*, IX-X, 1941—44, p. 475 nr. 2.

⁵³ Gr. Florescu, *Un nou document privitor la flota romană de pe Dunărea Moesică*, R.I.R., XIV, 1, 1946, pp. 10—18.

⁵⁴ În secolele II-III e.n., dacă se exceptează interpretarea ca sclavi a numelor „cu rezonanță servilă” sau a libertilor, evident la origine sclavi dar neatestați ca atare, nu cunoaștem în Dobrogea cu excepția aceloră pe care trebuie să-i presupunem prezenți în serviciile publice, decît doi sclavi atestați în procesul de producție și anume doi *servi vilici* unul la Girliciu-Cius (CIL III 14214²¹) altul la Urluia (CIL III 12463). Această constatare confirmă, măcar și parțial, afirmațiile de la nota 42, în sensul că raritatea menționării sclavilor în general, poate constitui un argument pentru existența în continuare a unor forme de organizare ancestrală a indigenilor, eventual în obști, neafectate de sistemul sclavagist.

⁵⁵ Gr. Florescu, *loc. cit.*

⁵⁶ E vorba de un comandant de navă maritimă, trierarul flotei dunărene, care ridică un altar lui Commodus în Chersones (CIL III 14214³⁴).

⁵⁷ Judecînd după faptul că una din stațiunile ei era la Charax (Ai-Todor) în Crimeea pentru care vezi nota 45.

activ în a doua jumătate a secolului II e.n.⁵⁸, dacă nu cumva chiar și în prima jumătate a secolului III⁵⁹, pe baza unor mărturii sigure, trebuie să fi constituit unul din obiectivele principale ale acestei flote, câtă vreme un trierarch al acesteia, deci probabil un comandant de vas maritim, își va fi găsit moartea la Histria, sau mai curînd în împrejurimile ei⁶⁰.

Considerînd că această prezență militară activă de-alungul coastelor teritoriului histrian este de natură să motiveze, fie și parțial, intervenția în problemele administrative ale acestuia a prefectului flotei dunărene, ajungem însă la discuția prezențelor militare romane în cetățile grecești de pe litoral.

Clar demonstrată pentru Tyras⁶¹ și ipotetic pentru Tomis⁶², ea nu avea nici un început de documentare pentru Histria⁶³ și cu atît mai puțin pentru Callatis⁶⁴. Chiar dacă numeroși veterani vor fi în-

⁵⁸ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 623 nr. 27 și 28. E vorba de o inscripție în dublu exemplar menționînd meritele unui $\lambda\omicron\gamma\iota\sigma\tau\acute{\alpha}\rho\chi\eta\varsigma$ care printre alte operații a făcut-o și pe aceea de refacere a portului, între 160 și 180 e.n. Datarea ca și interpretarea inscripției sînt confirmate de curînd și de D. M. Pippidi, *Studii Clasice* IX, 1967, pp. 228—230.

⁵⁹ Pe două din monedele orașului, una de la Elagabal cealaltă de la Severus Alexander apare turnul-far al orașului. Cf. G. Severeanu, BSNR, 25/26, 1930/31, p. 16—19.

⁶⁰ V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 221 nr. 22 datată în secolul II e.n. Adaugă CIL III 7552 și IGR I 623 din Tomis.

⁶¹ P. Nicorescu, ARMSI, III, XIX, 16, 1937, pp. 217—222.

⁶² W. Wagner, *Die Dislokation der Römischen Auxiliarformationen*, Berlin, 1938, p. 141 face ipoteza că la Tomis ar fi staționat cohors VII Gallorum K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 47 nu insistă asupra acestei localizări.

Nu este exclus, așa cum presupune și T. Sauciuc-Săveanu (SCIV, VIII, 1—4, 1957, pp. 205—213) ca Vibius Severus să-și fi exercitat misiunea de speculator pontic chiar la Tomis, funcție atestată de altfel mai de mult aici (cf. CIL III 7546). Infine și I. Stoian (*Tomitana*, p. 46 și nota 4) admite ipoteza existenței unei garnizoane romane aici. Adaugă descoperirea recentă la Tomis a unei liste de militari, cf. A. Rădulescu, SCIV, XIV, 1, 1963, p. 101 nr. 19 și tot aici (p. 90 nr. 10) presupunerea că ala (I Flavia) Gaetulorum să fi staționat la Tomis. Tot la I. Stoian, *op. cit.* p. 232, nota 7, să găsește o listă a veteranilor de la Tomis.

⁶³ Nu știm să se fi făcut în scris ipoteza prezenței unei trupe romane la Histria. Cu atît mai surprinzătoare apare informația pe care a binevoit să ne-o ofere Prof. D. Tudor, după care la Histria au apărut cărămizi cu ștampila legiunii a V-a Macedonica. Dacă informația se va putea verifica, deși de 20 de ani, timp în care s-au făcut intense săpături, n-au mai apărut asemenea vestigii, ar trebui să admitem că pînă la plecarea ei în Dacia legiunea a V-a Macedonica va fi jucat rolul pe care avea să-l dețină mai tîrziu flota dunăreană.

⁶⁴ O indicație curioasă se citește totuși în IGR I 656 unde este pomenit un strateg M]onianos, apoi după o lacună cuvîntul $\kappa\epsilon\upsilon\tau\omicron\upsilon\beta\acute{\iota}\alpha\varsigma$. Acest cuvînt a fost interpretat de Sc. Lambrino, *Hommage Alb Grenier*, Bruxelles, 1962, pp. 928—939, ca referindu-se la acțiunea de *centuriatio*, ilustrată în opinia aceluiași de inscripția, CIL III 14214³³, dar Emilia Doruțiu Boilă vede mai curînd în acest cuvînt ($\kappa\epsilon\upsilon\tau\omicron\upsilon\beta\acute{\iota}\alpha\varsigma$) simpla redare în greacă a termenului militar latin *centuria*, cu atît mai mult cu cît pe o altă inscripție callatiană apare de data aceasta clar traducerea acestui termen: $\acute{\epsilon}\kappa\kappa\tau\omicron\upsilon\beta\acute{\iota}\alpha\chi\{\omega\upsilon\upsilon\}$ (IGR, I, 652). Doar o singură inscripție menționează veterani aici: IGR I, 653.

groșat rîndurile populației Histriei⁶⁵, nu avem nici un element pentru atestarea activității vreunei garnizoane, fie cît de mici, în orașul de pe malul lacului Sinoie. Mai mult chiar, cunoaștem de la Histria o inscripție în care se pomenește un necunoscut, a cărui funcție va fi fost după D. M. Pippidi aceea de $\sigma\tau\rho\alpha\lambda\epsilon\gamma\gamma\acute{o}\varsigma$ „funcțiune de caracter militar extrem de răspîndită în cetățile din Grecia metropolitană și... într-o nu mai mică măsură în coloniile de pe țărmurile de vest și de nord ale Mării Negre“, care respinge atacul pe mare al unor dușmani care au adus prejudicii cetății⁶⁶. Chiar dacă legătura pe care am încercat s-o facem altădată între această luptă, justificată de datarea inscripției în a doua jumătate a secolului II, și marea invazie din al treilea sfert al aceluiași secol⁶⁷, este ipotetică., rămîne cîștigat că în a doua jumătate a veacului al II-lea, un strategos, funcție tipică pentru un oraș grecesc, este cel care conduce operațiunile împotriva atacanților cetății. Desigur nu este exclusă o colaborare de moment a garnizoanelor romane cu forțele militare locale, dar în stadiul actual al documentării, mai concret, prin însăși data inscripției recent localizate la Mihai Vițeazu, ne întrebăm dacă nu cumva slaba apărare a cetăților, Histria, Callatis, eventual Tomis-ul avînd de suferit mult la această invazie⁶⁸, va fi determinat autoritățile provinciei să întărească paza orașelor grecești, în cazul nostru a Histriei, destul de expusă, prin afilierea ei eventual statornică tutelei militare a centrului de la Noviodunum.

Ajungem astfel a discuta ultima consecință a acestei fructuoase localizări și anume problema limes-ului dobrogean. Multă vreme noțiunea de limes a fost înțeleasă ca referindu-se în special la linia Dunării. Primul care a căutat să extindă acest concept și la zona litoralului a fost Em. Condurachi pentru care însăși existența organismului de *praefectura orae maritimae*, constituia o formă incipientă de limes⁶⁹. Desigur și în această noțiune trebuie admisă o istoricitate, de la forma restrînsă de *praefectura*, necesară într-o zonă incomplet supusă autorității romane, la cea organizată de mai tîrziu. Dacă presupunerile noastre se apropie de adevăr, odată cu restabilirea situației după tulburările din jurul anului 170, preocupările pentru apărarea litoralului se reîntăresc n-ar fi decît prin numeroasele refaceri, în special la zidurile de

⁶⁵ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 664 nr. 44 : ala (?) și leg XI Claudia ; p. 668 nr. 45 : leg I Italica ; p. 671 nr. 46 : XI Claudia ; p. 675, nr. 47 : ala II Arabacorum ; p. 678 nr. 48 : ala II Arabacorum ; V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 221, nr. 22 : classis Flavia Moesica ; p. 223 nr. 24 : leg. V-a Macedonica.

⁶⁶ D. M. Pippidi în *Histria*, I, București, 1954, p. 540, nr. 19.

⁶⁷ Al. Suceveanu, SCIV, 18, 2, 1967, p. 251, nota 27 și mai recent, într-un context mai larg în *Dacia*, N.S., XIII, 1969 (sub tipar).

⁶⁸ Din punct de vedere istoric cf. R. Vulpe, DID, II, pp. 158—163. Arheologic am încercat să prezentăm unele aspecte în articolul citat din *Dacia*, N.S. XIII, 1969 (sub tipar).

⁶⁹ Em. Condurachi, în comunicarea, încă inedită, ținută cu prilejul conferinței internaționale de la Tel-Aviv despre limes-ul roman. Pentru *praefectura* vezi D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, București, 1965, pp. 299—301.

incintă, constatate în cetățile vest pontice⁷⁰. Completată, cel puțin în cazul Histriei cu subordonarea ei, probabil permanentă unui centru militar, această preocupare, izvorită tocmai din constatarea vulnerabilității litoralului, ca urmare a faptului că barbarii încep să folosească marea în atacurilor lor, confirmă, credem, ideea că cel puțin din acest moment, zona de vest a Mării Negre trebuie considerată ca o parte integrantă a limes-ului dobrogean.

Încheiem cu nădejdea că ipoteza subordonării militare a unei părți din teritoriul histrian centrului de la Noviodunum împreună cu toate consecințele pe care le implică, poate contribui la o mai bună înțelegere a unora dintre cele mai importante aspecte ale vieții romane din Dobrogea.

⁷⁰ Pentru zidul de incintă de la Histria cf. Gr. Florescu și G. Cantacuzino, *Histria*, I, pp. 285—293 ; pentru cel callatian, refăcut integral acum, cf. Sc. Lambrino, *RIR*, V—VI, pp. 321—332, pentru cel de la Tomis cf. V. Pârvan, *Zidul cetății Tomis*, București, 1915, p. 431. Adaugă bibliografia de la nota 68.